

УДК 930.85:061.22[(438):(477)]

Валентина ГОЛОВАТЮК
Національна академія наук України

РОЛЬ ПОЛЬСЬКОГО НАРОДОЗНАВЧОГО ТОВАРИСТВА В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМИНАХ (КІНЕЦЬ XIX – І ТРЕТИНА XX СТ.)

У статті розглядаються питання співпраці українських та польських дослідників, що провадили наукову діяльність на основі структур польського Народознавчого товариства та Наукового товариства ім. Шевченка.

Ключові слова: збирацька робота, фольклорно-етнографічний матеріал, наукова діяльність, часопис «Lud».

In this article the problems of collaborating of Ukrainian and Polish researches into the Polish Ethnology association and Science association of Taras Shevchenko are analyzed.

Key words: collecting work, the folklore and ethnology material, science work, journal «Lud».

W artykule przeanalizowano kwestię współpracy badaczy polskich i ukraińskich, prowadzących działalność naukową w ramach polskiego Stowarzyszenia Narodoznawczego oraz ukraińskiego Stowarzyszenia Naukowego imienia Tarasa Szewczenki.

Słowa kluczowe: praca zbieracka, materiał folklorystyczno-etnograficzny, działalność naukowa, czasopismo «Lud».

Маловивченим у сучасній історіографії є питання наукових контактів між осередками народознавчої праці, що провадили діяльність у Львові на рубежі XIX і XX ст. Незважаючи на загострення українсько-польських національних відносин, цікавою видається діяльність двох інституцій – Народознавчого товариства та Наукового товариства ім. Шевченка, а саме: співпраця між їхніми представниками, взаємні репрезентації, що є своєрідним відбиттям міжнаціональних стосунків. Саме цей період в їхній діяльності є досить успішним, коли головою НТШ був М. Грушевський (1894-1913), секретарем В. Гнатюк (з 1899), керівником Філологічної секції І. Франко (1898-1908), а польське Народознавче товариство очолював професор Львівського університету Антоній Каліна (1895-1905). Спробуємо висвітлити інтенсивність співпраці українських учених як із самим польським Народознавчим товариством, так і з його друкованим органом «Lud».

Об'єктивний і толерантний щодо українства характер діяльності польського Народознавчого товариства, заснованого у 1895 р., мав на той час неабияке значення, оскільки його програма спрямовувалась на вивчення традиційної матеріальної та духовної культури не тільки польського, «руського», а й інших сусідніх народів, пізнання їхнього життя і характеру, поширення зібраних про них відомостей у власному друкованому органі, а також створення бібліотеки та музею. Для реалізації цих планів уже в перший рік свого існування Товариство започаткува-

ло періодичне видання «Lud», що виходило у Львові протягом 1895-1937 рр.

Послідовно дотримуючись своїх програмних постулатів, часопис, маючи характер науково-популярного видання, намагався уникати академічних публікацій і прагнув бути доступним для широкого загалу читачів.

Заснувавши місцеві та регіональні осередки, створивши потужну мережу постійних кореспондентів і збирачів на місцях, Товариство стало центром дослідницької, збирацької та видавничої роботи. Члени установи розробляли, складали та обговорювали питальники для записування фольклорно-етнографічного матеріалу, публікували їх у власному часопису, надсилали збирачам спеціальні порадики й запитальники.

До нечисленного грона засновників польського товариства належав Іван Франко; він брав не тільки активну участь у його діяльності, засіданнях правління, виступаючи на наукових зборах, а й був обраний керівником соціологічної секції Товариства, входив до статутної комісії та редакційного комітету часопису «Lud». Вже на перших наукових зборах членів Товариства (28 лютого 1895 р.) Іван Франко виголосив доповідь «Najnowsze prądy w ludoznawstwie», що викликала жваву дискусію і була опублікована у першому номері львівського «Ludu» [10, 4-16]. Інформуючи аудиторію про стан розвитку європейського народознавства, походження різних теорій і шкіл у фольклористиці, актуальні сучасні напрямки та методи дослідження, вче-

ний висловив власні погляди на міграційну та антропологічну теорії, вважаючи їх рівноправними і необхідними при вивченні обрядовості та пісенних текстів. Його доповідь мала за мету зорієнтувати збирачів та дослідників народної культури у використанні різних методологічних можливостей і підходів у майбутній роботі.

Роком пізніше на науковому засіданні Товариства І. Франко виголосив доповідь «*Powieści o Warlaamie i Josaffacie*» [16, 19], водночас у II томі «*Ludu*» була опублікована розлога рецензія вченого на працю К. Потканьського «*Postrzyżyny u Słowian i Germanów*» [17, 81-83]. 10-11 червня 1905 р. І. Франко взяв активну участь у ювілейному засіданні установи, присвяченому 10-й річниці діяльності Товариства [16, 32].

Широко пропагуючи діяльність польського товариства та його наукові наміри у пресі (журналі «Житє і слово», газеті «*Kurjer Lwowski*»), І. Франко намагався залучити до співпраці українських учених. Гідними пошани були його зусилля, такі важливі в той час для багатонаціонального терену саме в ослабленні упереджень між двома етносами. З приводу цього він зазначав, що спільна етнологічна праця може «сприяти піднесенню нас в ті світлі і чисті сфери толерантності і розуміння», в яких недовіра і етнічна ворожість стануть неможливими [15, 15].

У перший рік діяльності Народознавчого Товариства його членами стали: Михайло Грушевський, Михайло Павлик, Олександр Барвінський, Олександр Колесса, Володимир Шухевич, Ісидор Шараневич, а також студенти Львівського університету, майбутні народознавці-фольклористи і етнографи Володимир Гнатюк, Філарет Колесса і Осип Роздольський.

На засіданнях Товариства свої доповіді виголошували: О. Колесса «*Główne kierunki w rozwoju językoznawstwa ruskiego w XIX wieku*» (1897) [16, 21]; К. Студинський «*Ukraińskie melodye Markiewicza*» (1903) [16, 30]; В. Шухевич неодноразово брав участь в організованих Товариством етнографічних виставках, надаючи власноруч зібрані експонати з Гуцульщини.

Розрив наукових стосунків І. Франка з Товариством стався після публікації у травні 1897 р. у віденському журналі «*Die Zeit*» його статті про А. Міцкевича під назвою «Поет зради». Публікація викликала обурення польської громадськості, що призвело до виходу І. Франка та його дружини Ольги з рядів установи.

Однією з важливих ланок співпраці між українськими й польськими народознавцями

була публікація розвідок з українського фольклору й етнографії на сторінках «*Ludu*». Як дослідник-початківець В. Гнатюк публікував у «*Ludzie*» власні матеріали з с. Пужники та навколишніх сіл Бучацького повіту на Тернопільщині. У першому томі видання вміщено його етнографічний опис плуга [11, 142-143], у другому – віршовану «приповідь» про шукання правди («*Czy je prawda na switji?*») [12, 64], народні перекази про скалу [13, 53-55], три рекрутські пісні й опис звичаю проводів до війська зі згаданої місцевості [14, 73-75].

Важливий аспект співпраці товариств, пов'язаний також із взаємним рецензуванням видань. У розділах «Наукова хроніка» та «Бібліографія» ЗНТШ В. Гнатюк, як секретар товариства (1899-1913), проводив систематичний огляд видань Краківської академії наук, працю з українського народознавства польських авторів, вміщених у часопису «*Lud*», варшавській «*Wislie*», подавав відгуки на появу нових видань, інформував про діяльність самого Товариства. Оцінюючи роботу польської установи в перші роки її діяльності, В. Гнатюк зазначав, що в часопису «*Lud*» з'являлися «від часу до часу статті і замітки з нашого фольклору, але вони носили переважно характер уривковий і систематично не велися ніколи». Однак стосовно рецензійного відділу, нарікав на те, що в ньому звернено увагу на німецькі, французькі, англійські видання, а на українські дуже мало. «Було б про те пожадано річчю, щоби ті відносини змінилися, навіть в інтересі польської науки, тим більше, що тільки порівняльний метод може тут довести до позитивних результатів» [6, 17].

В. Гнатюку належать рецензії на нариси та розвідки А. Добровольського, Ю. Шнайдера, Б. Кричинського, Б. Густавіча, Г. Гроховської, А. Севінського, Ф. Гавронського, Ю. Суліша, С. Пйотровіча й інших польських дослідників, які збирали польовий матеріал і вивчали культуру й побут українців Східної Галичини. Загалом Володимир Гнатюк написав більше 20 рецензій, кожна з яких містила коротку інформацію про зміст публікації, надав оцінку їхній достовірності та науковій вартості, висловлював певні зауваження. Учений висував суворі вимоги щодо автентичності записів, критикував довільне поводження з текстом. Аналізуючи, наприклад, добірку оповідань А. Севінського з Сокальського та Бучацького повітів, зазначав, що всі вони подані «не тільки польською мовою, але ще й своїми словами з довільними

додатками» [5, 231], наголосив на відсутності наукового апарату в публікації гаїлок Б. Кричинського. Прискіпливо оцінюючи доробок Б. Кричинського «*Śpiewy hańkowe z Podhorzec (powiat włoszowski)*», опублікований у VI томі «*Ludu*», В. Гнатюк вказав на відсутність наукового апарату, на публікацію гаїлок, знаних вже добре з друку. «Та проте, – зауважував він, – мають вони свою вартість, як записані в одній місцевості і то з мішаною людністю, польською і руською: цікава річ, що підгорецькі поляки співають не тільки польські, але й руські гаїлки – останні навіть у більшому числі, русини ж послуговуються тільки своїми» [6, 18].

Оглядачем часопису, зокрема народознавчих розвідок польських дослідників у Записках НТШ (О. Кольберга, В. Косінського, Я. Свентка, О. Брюкнера та інших) був також З. Кузеля.

Актуальну науково-організаційну інформацію, новини польського наукового життя, огляд польської преси можна було простежити і на сторінках «Літературно-наукового вісника» НТШ, який протягом 1898-1906 рр. виходив у Львові. Водночас у львівському виданні «*Lud*» рецензувались праці українських учених, видані Народознавчим товариством ім. Шевченка. Це рецензії Станіслава Здзярського, Міхала Яніка на працю В. Гнатюка «*Коломийки*» [18, 342-344]; О. Колесси «*Українська народна ритміка в поезіях Богдана Залеського*» Львів, 1900 [19, 227-228]; В. Шухевича «*Гуцульщина*» [20, 415-416] на «*Матеріали до українсько-руської етнології*» [21, 436] тощо.

Таким чином, співпраця між двома інституціями, що спостерігалася в кінці XIX – поч. XX ст., була налагоджена насамперед завдяки зусиллям І. Франка, В. Гнатюка та голови Народознавчого товариства й головного редактора «*Ludu*» А. Каліни. Адже крім обміну науковою інформацією та періодичними виданнями, взаємним рецензуванням праць, ці зв'язки сприяли популяризації польських та українських досліджень, мали безпосередній вплив на зацікавлення українською народознавчою тематикою серед польських науковців.

Варто зауважити, що у першій серії науково-популярного видання «*Lud*», яке налічує XX томів (1895–1914), було вміщено чимало розвідок польських дослідників з українського фольклору, народних знань та вірувань, демонології, календарної та сімейної обрядовості.

Водночас після смерті А. Каліни (1846-1906) в діяльності установи та його часопису змінилися певні аспекти і напрямки роботи. Інфор-

муючи про це в одному з томів Записок НТШ В. Гнатюк зазначав, «що зміна редакції вплинула на видавництво корисно, і протягом двох літ надруковано в ньому значне число інтересних праць, а обмежено друк сирових, непорядкованих, і несистематизованих матеріалів. Разом з тим зменшилося значно і упало зовсім друкування українських матеріалів» [7, 191].

Деякі покращення з цього приводу простежуються у 20-х рр., коли одним з лідерів Товариства, науковим секретарем та редактором «*Ludu*» було призначено Адама Фішера (1889-1943). За його діяльності (1911-1943) відновлюється структура та основні дослідницькі напрямки Товариства. В цей період Адам Фішер виконує обов'язки не тільки редактора і секретаря «*Ludu*», а й адміністратора видавництва, коректора, скарбника, дбає про розвиток бібліотеки, підтримує контакти із західноєвропейськими вченими, листується з численними науковими установами та видавництвами. Він і надалі співпрацює з НТШ та підтримує обмін виданнями.

З поверненням Польщею незалежності (1918) Народознавче товариство набуває статусу наукової установи, а часопис наукового характеру. 1921 р. розпочато видання другої серії томів «*Ludu*», в якій дедалі рідше з'являлися публікації, що містили матеріали з українського фольклору. Значне місце на сторінках часопису посідала інформація про праці з польської та зарубіжної етнографії, розглядалися питання теорії та методології. Крім того, тематика часопису ставала суто етнографічною, вона розширювалася й охоплювала народні знання, медицину, релігійні вірування, народне звичаєве право, хореографію тощо.

З музеєм НТШ була пов'язана етнографічна діяльність польського вченого, члена Народознавчого товариства Я. Фальковського.

В цей час на сторінках «*Ludu*» з'являються праці молодих українських дослідників, співробітників етнографічного музею НТШ Р. Гарасимчука та К. Добрянського («*Etnografia polonin Huculskich*»), а також роботи польського вченого Я. Фальковського, діяльність якого також була пов'язана з музеєм НТШ. В рамках серії «*Prace etnograficzne*» Народознавчого товариства (у співавторстві з В. Пашницьким) виходить монографія «*Na pograniczu lemkowski-bojkowskim*» (1935), в якій дано характеристику різних ділянок матеріальної та духовної культури українських етнографічних груп, а згодом дві наступні праці – «*Zachodnie*

pogranicze Huculszczyzny» (1937), «Pólnocno-wshodnie pogranicze Huculszczyzny» (1938).

Серед членів Польського народознавчого товариства, які не тільки фіксували польовий матеріал, досліджували його, залучаючи до своїх праць, але й зверталися до досліджень і матеріалів українських вчених. Варто згадати працю Бистроня «Wpływy pieśni szlacheckich w poezji ludowej» (1924) А. Фішера «Rusini» (1928); С. Двораковського «Obrzędy weselne w Niemowiczach» (1939).

В історії українсько-польських культурних взаємин періоду межі XIX-XX ст. вагоме місце займає Олександр Брюкнер (1856-1939), професор славістики Берлінського університету, член, зокрема Народознавчого Товариства та дійсний член НТШ (з 1914). Будучи відомою постаттю тогочасного польського наукового процесу поза межами Польщі, брав у ньому активну участь та сприяв популяризації української культури.

У німецькому славістичному виданні «Archiv für slavische Philologie», О. Брюкнер проводив систематичний огляд праць вчених слов'янських країн, зокрема й українців. Його зв'язували дружні та творчі стосунки з І. Франком, К. Студинським, останній зокрема спеціалізувався у нього в Берліні, а пізніше О. Брюкнер рецензував його праці.

В «Записках НТШ» було опубліковано ряд праць О. Брюкнера, зокрема у томі, присвяченому І. Франкові в сорокаліття письменницької діяльності, вміщено статтю «Еропеја Bazylińska (nieznany okaz literatury ruskopolskiej)» [8, 197-206]; у ювілейному збірнику на честь 50-річчя заснування Товариства, як привітання з польської сторони – статтю «Rozdział z Nestora» [9, 1-15], водночас у Літературно-науковому віснику НТШ опубліковано ряд рецензій на його праці, підготовлених І. Франком.

Систематично інформує про видання НТШ та високо оцінюючи праці українських вчених (зокрема Етнографічний збірник в семи томах, «Історію України-Руси» М. Грушевського, «Гуцульщину» В. Шухевича, «Галицько-руські анекдоти» В. Гнатюка, «Апокрифи і легенди з українських рукописів» І. Франка, «Розвідки про українську словесність та літературу» М. Драгоманова та інших) у згаданому берлінському часописі, О. Брюкнер зазначав, що «українство незвичайно спинене в своїм органічному розвитку. Головна частина народу живе в Росії, де не лише його автономний, цілком окремий рух, але навіть літературний зовсім неможливий» [2, 208]. Проте за таких несприятливих умов та

досить короткий проміжок часу, завдяки свідомій енергійній праці, галицькі українці подають блискучий приклад [3, 61]. Так відгукувався вчений, оцінюючи діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Як свідчать рецензії Брюкнера на видання праць українських дослідників, він переймався станом української культури та науки. Його прихильність, на відміну від певної частини польських діячів, які не визнавали прав українців на власну державу, науку і тим більше партнерство, базувалася на глибоких знаннях і розумінні українського етнічного та історичного факторів як унікального автономного слов'янського феномену.

Вивчаючи польську народну словесність, він активно залучав до своїх історико-порівняльних студій український фольклор і пам'ятки української літератури. Зокрема, досліджуючи польську середньовічну поезію, у збірці «Pieśni polsko-ruskie» (1911) подав близько 70 українських текстів з польських пісенних збірок XVII ст. Виявивши українські народні пісні у польських джерелах, вчений зробив висновок, що українські тексти завдяки своєму «реалізму, відсутності сентиментів, міфології та нещирості» стоять на щабель вище від польської лірики того часу [22, с.219].

До видатних подвижників польсько-української наукової співпраці належав відомий етнолог, історик культури та лінгвіст К. Мошинський (1887-1959), який був членом польського Народознавчого товариства, а згодом очолив його (1945-1953), обраний дійсним членом НТШ (1934). В історію польської етнографії він входив як аматор своїми публікаціями, означеними ним як краєзнавчі. Перші теренові дослідження провадив у Польщі в околицях Замостя, потім була Україна, де майбутній вчений працював учителем у Васильківському повіті. Результати цієї роботи були викладені в етнографічному нарисі «Z Ukrainy», опублікованому 1913 р. у часопису «Ziemia», а наступного року видано окремим відбитком. Згодом побачила світ його праця з українсько-польського етнічного пограниччя «Polesie Wschodnie» (1928).

Цікавою сторінкою в історії українсько-польських наукових взаємин є творча співпраця К. Мошинського з українським фольклористом, етномузикологом Ф. Колесою (1871-1947), яка тривала протягом десятиліття. Саме цей період співпраці вчених ретельно опрацьований знаним вченим С. Грицею [1]. Завдяки спільній експедиції на Західне Полісся, що відбулася у

вересні 1932 р., обома дослідниками було записано велику кількість фольклорних та музичних текстів. І лише на початку 1970-х рр. С. Грици вдалося упорядкувати ці матеріали й підготувати до друку працю «Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського», що побачила світ 1995 р.

Наукові контакти К. Мошинського та Ф. Колесси не обмежувалися лише проведенням спільних експедицій і листуванням. Про це свідчать наукові славистичні праці Ф. Колесси опубліковані К. Мошинським у виданні «Lud Słowiański» («Балада про дочку-пташку у слов'янській поезії» та «Charakterystyka ukraińskiej muzyki ludowej»). Український вчений брав активну участь у підготовці матеріалів розділу «Музика» у праці К. Мошинського «Kultura ludowa Słowian» [4, 24]. Варто зазначити, що українські терени, матеріали з яких уві-

йшли до «Kultura ludowa Słowian», обстежували українці: проф. Ю. Зілинський і в минулому учні К. Мошинського – С. Колтатов та С. Сташко.

Таким чином, від часу заснування польського Народознавчого товариства у Львові та часопису «Lud» з ним співпрацювали українські вчені, передусім члени НТШ. Ця співпраця мала двосторонній характер, хоча, значною мірою, залежала від загального тла польсько-українських стосунків, все ж сприяла розширенню співробітництва між науковими установами та окремими вченими. Сферою їх зацікавлень було широке коло народознавчих проблем, вони відстежували появу праць, даючи їм належну фахову оцінку, співпрацювали в рамках конгресів та з'їздів, а перша серія видання «Ludu» відіграла значну роль у поширенні україніки. Такі факти наукового співробітництва розширюють наші уявлення про взаємодію двох культур сусідніх народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грица С. Й. Листи К. Мошинського до Ф. Колесси // Слов'янське літературознавство і фольклористика, 1973. – Вип. 8. – С. 110-122; Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / Упор., вступна стаття, примітки, переклад з польської С. Й. Грици – К., 1995; Грица С. Й. Видатний дослідник фольклору Слов'янщини // Фольклор у просторі та часі. – Тернопіль: «Астон», 2000. – С. 189-190.
2. Літературно-науковий вісник НТШ. – 1900. – Т. 11. – Кн. 9 – С. 208.
3. Літературно-науковий вісник НТШ. – 1900. – Т. 11. – Кн. 7. – С. 61.
4. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / Упор., вступна стаття, примітки, переклад з польської С. Й. Грици. – К., 1995.
5. Наукова хроніка ЗНТШ. – 1907. – Т. LXXIX. – Кн. V. – С. 231.
6. Наукова хроніка ЗНТШ. – 1902. – Т. XLVI. – Кн. II. – С. 18.
7. Наукова хроніка ЗНТШ. – 1906. – Т. LXXIV. – Кн. VI. – С. 191.
8. Brückner A. Epopeja Bazylińska. Nieznany okaz literatury rusko-polskiej // ЗНТШ. – 1914. – Т. CXVII, CXVIII. – С. 197-206.
9. Brückner A. Rozdział u «Nestora» // ЗНТШ. – 1925. – Т. CXLI-CXLIII. – С. 1-15.

10. Franko I. Najnowsze prądy w ludoznawstwie // «Lud». – Т. I. – 1895. – С. 4-16.
11. Hnatiuk W. Pług // «Lud». – Т. I. – 1895. – С. 142-143.
12. Hnatiuk W. Czy je prawda na świti (Prypowisti) // «Lud». – Т. II. – 1896. – С. 64-65.
13. Hnatiuk W. Podanie o skale // «Lud». – Т. II. – 1896. – С. 53-55.
14. Hnatiuk W. Pieśni rekruckie // «Lud». – Т. III. – 1897. – С. 73-75.
15. Jasiewicz Z., Klodnicki Z. Przed 100-leciem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego // «Lud». – Т. LXXVI. – 1993. – С. 13-19.
16. Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895-1995). – Wrocław, 1997.
17. «Lud». – Т. II. – 1896. – С. 81-83.
18. «Lud». – Т. XII. – 1906. – С. 342-344.
19. «Lud». – Т. VII. – 1901. – С. 227-228.
20. «Lud». – Т. IX. – 1903. – С. 415-416.
21. «Lud». – Т. VIII. – 1902. – С. 436.
22. Moszyński K. Z Ukrainy. – Warszawa, 1914.
23. Moszyński K. Polesie Wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części powiatu mozyrskiego oraz rzeczyckiego. – Warszawa, 1928. – С. II.
24. Moszyński K. Zwyczaje świętojańskie na zachodnim Poliesiu // «Lud Słowiański». – Т. I. – 1929. – З. 1. – С. 76-78.
25. «Pamiętnik literacki». – 1913. – II.